YOSHLARNING IJTIMOIYLASHUVIDA RAQAMLI MAKONNING IJOBIY VA SALBIY OQIBATLARI

T.M. Matmusayev
Harbiy pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi, podpolkovnik, dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida raqamli makonning tutgan o‘rni, uning shaxs kamoloti, ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar tizimi, kommunikativ kompetensiyalar va ijtimoiy faollikka ko‘rsatadigan ijobiy hamda salbiy ta’sirlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, virtual hamjamiyatlar va internet platformalarining yoshlar tomonidan ijtimoiy tajriba o‘zlashtirilishi, o‘zini namoyon etish, ijtimoiy identiklikni shakllantirish va jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shu bilan birga, raqamli qaramlik, kiberbulling, dezinformatsiya, ijtimoiy taqqoslash, virtual muloqotning ustunligi va raqamli tengsizlik kabi muammolarning yoshlar ijtimoiylashuviga ta’siri ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *yoshlar, ijtimoiylashuv, raqamli makon, raqamli jamiyat, ijtimoiy tarmoqlar, virtual muloqot, ijtimoiy identiklik, raqamli savodxonlik, kiberbulling, axborot madaniyati, raqamli tengsizlik, media savodxonlik.*

Аннотация. *В статье научно-теоретически анализируются роль цифрового пространства в социализации молодежи и его положительное и отрицательное влияние на развитие личности, социальные отношения, систему ценностей, коммуникативные компетенции и социальную активность. Рассматриваются возможности цифровых технологий, социальных сетей, виртуальных сообществ и интернет-платформ для освоения социального опыта, самовыражения, формирования социальной идентичности и участия в общественной жизни. Наряду с этим раскрывается влияние цифровой зависимости, кибербуллинга, дезинформации, социального сравнения, преобладания виртуального общения и цифрового неравенства.*

Ключевые слова: *молодежь, социализация, цифровое пространство, цифровое общество, социальные сети, виртуальное общение, социальная идентичность, цифровая грамотность, кибербуллинг, информационная культура, цифровое неравенство, медиаграмотность.*

Abstract. *The article provides a theoretical analysis of the role of digital space in youth socialization and its positive and negative effects on personal development,*

social relations, values, communicative competence and social activity. It examines how digital technologies, social networks, virtual communities and online platforms expand opportunities for acquiring social experience, self-expression, forming social identity and participating in public life. It also discusses the effects of digital dependence, cyberbullying, disinformation, social comparison, the predominance of virtual communication and digital inequality.

Keywords: *youth, socialization, digital space, digital society, social networks, virtual communication, social identity, digital literacy, cyberbullying, information culture, digital inequality, media literacy.*

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim xususiyatlaridan biri ijtimoiy munosabatlarning raqamli texnologiyalar ta’sirida jadal o‘zgarib borishidir. Internet, mobil aloqa vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellektga asoslangan platformalar va virtual muloqot muhitlarining keng tarqalishi insonlarning axborot olish, bilim egallash, ijtimoiy tajriba orttirish va jamoatchilik bilan munosabat o‘rnatish mexanizmlarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvori shakllanadigan muhim bosqich bo‘lgan yoshlik davrida raqamli makonning ta’siri alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlar bir vaqtning o‘zida ham raqamli texnologiyalarning faol iste’molchilari, ham ular orqali yangi ijtimoiy tajriba yaratuvchi ishtirokchilar hisoblanadi.

Ijtimoiylashuv insonning jamiyatda qabul qilingan meyorlar, qadriyatlar, ijtimoiy rollar va xulq-atvor shakllarini o‘zlashtirishi, boshqa insonlar bilan munosabatga kirishishi hamda ijtimoiy hayotning mustaqil subyekti sifatida shakllanishi jarayonidir. Mazkur jarayon oila, ta’lim muassasalari, tengdoshlar guruhi, mehnat jamoalari, ommaviy axborot vositalari va keng ijtimoiy muhit ta’sirida kechadi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ushbu an’anaviy institutlar qatorida virtual hamjamiyatlar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn ta’lim platformalari va raqamli axborot muhiti ham yoshlar ijtimoiylashuvining muhim omillariga aylandi. Natijada ijtimoiylashuvning makoni, davomiyligi, ishtirokchilari va axborot manbalari tarkibi kengayib, real va virtual munosabatlar o‘zaro uyg‘unlashgan murakkab jarayon yuzaga kelmoqda.

Mavzuning dolzarbligi raqamli makonning yoshlar hayotiga ta’siri faqat axborot olish yoki bo‘sh vaqtni tashkil etish bilan cheklanmasligida namoyon bo‘ladi. U yoshlarning o‘zini anglashi, shaxsiy qadriyatlarini belgilashi, kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishi, ijtimoiy guruhlarga mansublik hissini shakllantirishi va fuqarolik pozitsiyasini namoyon etishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ayni paytda, raqamli muhitdagi axborot oqimlarining nazoratsizligi, manipulyativ kontent, virtual tazyiq,

shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligiga doir tahdidlar va onlayn faollikning kundalik hayot bilan nomutanosibligi ijtimoiylashuv jarayonida yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli raqamli makonni yoshlar uchun mutlaqo ijobiy yoki faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki muayyan shart-sharoitlarga qarab turlicha natijalarni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy-texnologik muhit sifatida o‘rganish zarur.

Maqolaning maqsadi yoshlarning ijtimoiylashuvida raqamli makonning ijobiy va salbiy oqibatlarini sotsiologik, ijtimoiy-psixologik va pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilish, mazkur jarayonning asosiy mexanizmlarini ochib berish hamda raqamli muhit imkoniyatlaridan samarali foydalanish va uning xavflarini kamaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni asoslashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, ijtimoiylashuvning nazariy asoslari, raqamli makonning yoshlar hayotidagi vazifalari, ijobiy va salbiy ta’sir mexanizmlari hamda oila, ta’lim muassasalari va jamiyatning mazkur jarayondagi mas’uliyatini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqish muhim hisoblanadi.

Ijtimoiylashuvni ilmiy o‘rganishda klassik va zamonaviy sotsiologik nazariyalar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Jumladan, Jorj Gerbert Midning simvolik interaksionizmga oid qarashlarida shaxsning o‘zini anglashi ijtimoiy o‘zaro ta’sir jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda izohlanadi. Ushbu yondashuv nuqtai nazaridan, raqamli makondagi muloqot, fikr almashish, boshqalarning munosabatini qabul qilish va o‘z xatti-harakatini ijtimoiy kutilmalarga muvofiq tartibga solish yoshlarning ijtimoiy «Men»i shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar, baholar, yoqtirish belgilari va kuzatuvchilarning munosabati shaxs tomonidan o‘zini baholashda qo‘llaniladigan mezonlarga aylanishi mumkin. Biroq bunday baholash ko‘rsatkichlarini shaxsning haqiqiy ijtimoiy qadri bilan tenglashtirish uning o‘zini anglash jarayonida tashqi rag‘batlarga haddan tashqari bog‘liqlikni keltirib chiqarishi ehtimolini ham oshiradi.

Albert Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi inson xulq-atvorining kuzatish, taqlid qilish, namuna olish va oqibatlarni baholash orqali shakllanishini tushuntirish imkonini beradi. Raqamli muhitda yoshlar turli ijtimoiy guruhlar va shaxslarning xatti-harakatlari bilan tanishadi, muayyan turmush tarzi, muomala uslubi va muvaffaqiyat mezonlarini kuzatadi. Bu jarayon ta’limiy, kasbiy va ijtimoiy jihatdan foydali namunalarni o‘zlashtirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, zo‘ravonlikni normallashtiruvchi materiallar, iste’molchilikka asoslangan turmush tarzi yoki haqiqatga mos kelmaydigan muvaffaqiyat obrazlari ham taqlid obyektiga aylanishi mumkin. Demak, raqamli kontentning ijtimoiylashuvga ta’siri uning mavjudligi bilan emas, balki mazmuni, taqdim etilish shakli va yoshlar tomonidan qanday talqin qilinishi bilan belgilanadi.

Entoni Giddensning refleksiv modernlikka oid yondashuvi zamonaviy inson o‘z shaxsiy identikligini tayyor ijtimoiy qoliplar doirasida emas, balki doimiy tanlovlar va o‘zini qayta anglash jarayonida shakllantirishini tushunishga yordam beradi. Raqamli makon yoshlarga turli qadriyatlar, madaniy tajribalar va hayot modellari bilan tanishish imkonini yaratadi. Bu imkoniyat shaxsiy pozitsiyaning ongli ravishda shakllanishiga ko‘maklashishi bilan birga, axborotning ortiqchaligi va qarama-qarshi meyorlar ta’sirida ichki ziddiyatlarni ham kuchaytirishi mumkin. Shu ma’noda, raqamli ijtimoiylashuv shaxsning tayyor meyorlarni o‘zlashtirishi bilangina cheklanmay, ularni tanlash, baholash, qayta talqin qilish va ayrim hollarda rad etish jarayonini ham qamrab oladi.

Raqamli muhitning ijtimoiy xususiyatlarini tushuntirishda Manuel Kastelsning tarmoqli jamiyat konsepsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvda axborot oqimlari va tarmoqlar zamonaviy ijtimoiy tashkillanishning muhim asoslaridan biri sifatida qaraladi. Raqamli tarmoqlar orqali yoshlar hududiy chegaralardan tashqaridagi guruhlar bilan aloqa o‘rnatishi, umumiy qiziqishlar asosida hamjamiyatlarga birlashishi va ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etishi mumkin. Shu bilan birga, tarmoqlarda axborot tarqatish imkoniyatlarining kengayishi e’tibor uchun raqobat, manipulyativ kommunikatsiya va noteng ta’sir imkoniyatlarini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli raqamli makonni texnik vositalar yig‘indisi sifatidagina emas, balki ijtimoiy munosabatlar, hokimiyat, madaniy ta’sir va axborot taqsimoti o‘zaro bog‘langan muhit sifatida tahlil qilish lozim.

Maqolaning metodologik asosini ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va mavjud konsepsiyalarni sintez qilish usullari tashkil etadi. Mazkur yondashuv raqamli makonning ta’sirini faqat foydalanish vaqti yoki texnologik imkoniyatlar bilan cheklamasdan, yoshlarning ijtimoiy muhiti, foydalanish maqsadlari, axborotni tanqidiy baholash qobiliyati va real hayotdagi munosabatlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, unda mustaqil empirik tadqiqot o‘tkazilgani yoki maxsus statistik natijalar olingani da’vo qilinmaydi; xulosalar nazariy manbalar va ilmiy konsepsiyalardan kelib chiqadigan umumlashmalar sifatida talqin qilinishi lozim.

Raqamli makon tushunchasi internet tarmog‘i, ijtimoiy media platformalari, onlayn ta’lim resurslari, messenjerlar, virtual o‘yinlar, raqamli xizmatlar va sun’iy intellekt asosida ishlovchi interaktiv tizimlar orqali shakllanadigan ijtimoiy-kommunikativ muhitni anglatadi. Uning asosiy xususiyatlariga axborot almashinuvining tezligi, geografik chegaralarning nisbatan kamayishi, foydalanuvchilarning kontent yaratishda ishtirok etishi, ijtimoiy munosabatlarning ko‘p kanalli tus olishi va axborotning keng auditoriyaga tarqalish imkoniyati kiradi.

An’anaviy ijtimoiylashuvda shaxsning bevosita muloqoti, oilaviy muhiti va mahalliy jamoasi muhim o‘rin tutsa, raqamli muhitda ushbu omillar global axborot oqimlari va masofaviy hamjamiyatlar bilan to‘ldiriladi.

Raqamli makonning muhim jihatlaridan biri shundaki, u yoshlarning ijtimoiylashuvidagi vaqt va makon chegaralarini o‘zgartiradi. Masalan, bir hududda yashovchi yosh boshqa mamlakatdagi tengdoshlari bilan ta’lim, madaniyat, fan yoki kasbiy qiziqishlar yuzasidan muloqot qilishi mumkin. Bu esa ijtimoiy tajribaning kengayishi, turli madaniyatlarni taqqoslash va dunyoqarashning boyishi uchun sharoit yaratadi. Biroq bunday imkoniyatlar barcha yoshlar uchun bir xil darajada mavjud emas. Internet sifati, qurilmalardan foydalanish imkoniyati, til bilish darajasi, raqamli kompetensiyalar va oilaviy iqtisodiy sharoitdagi farqlar raqamli muhitdagi ishtirok darajasiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun raqamli makonning ijtimoiylashuvga ta’sirini baholashda uning ochiqligi bilan bir qatorda, ushbu ochiqlikdan foydalanish imkoniyatlarining ijtimoiy jihatdan taqsimlanishini ham hisobga olish zarur.

Raqamli makonning yoshlar ijtimoiylashuviga ko‘rsatadigan ijobiy ta’sirlaridan biri axborot va bilim olish imkoniyatlarining kengayishidir. Onlayn kurslar, elektron kutubxonalar, ilmiy platformalar, masofaviy ta’lim resurslari va mutaxassislar tomonidan taqdim etiladigan ochiq ma’ruzalar yoshlarning rasmiy ta’lim doirasidan tashqarida ham bilim olishini qo‘llab-quvvatlaydi. Bunday resurslar orqali yoshlar o‘z qiziqishlariga mos bilimlarni mustaqil izlashi, kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishi va zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kompetensiyalarni egallashi mumkin. Natijada raqamli makon ijtimoiy mobillikka ko‘maklashuvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi, chunki u muayyan hudud yoki ta’lim muassasasining imkoniyatlari bilan cheklanib qolmasdan, qo‘shimcha ta’lim manbalaridan foydalanishga sharoit yaratadi.

Ijtimoiylashuv nuqtai nazaridan bilim olishning ahamiyati faqat ma’lumotlarni o‘zlashtirish bilan belgilanmaydi. Onlayn ta’lim va hamkorlikdagi raqamli loyihalar yoshlarda mustaqil qaror qabul qilish, axborot izlash, vaqtni rejalashtirish, muammolarni hal etish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishi mumkin. Masalan, virtual ilmiy guruhda ishtirok etish yoshdan o‘z fikrini asoslash, boshqalarning qarashlarini tinglash, vazifalarni taqsimlash va umumiy natija uchun mas’uliyatni his qilishni talab etadi. Bu ko‘nikmalar raqamli muhit doirasidan tashqarida ham foydalanilishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy kompetensiyalardir. Biroq mazkur natijalar avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi: ular ta’limiy muhitning sifati, ishtirokchilarning faolligi va onlayn faoliyatning maqsadli tashkil etilishiga bog‘liq.

Raqamli makon yoshlarning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishda ham muhim o‘rin tutadi. Messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar va videomuloqot vositalari masofadan qat’i nazar, ijtimoiy aloqalarni saqlash, yangi tanishuvlar o‘rnatish va umumiy qiziqishlarga ega insonlar bilan hamkorlik qilish imkonini beradi. Ayniqsa, geografik jihatdan uzoqda yashaydigan yoshlar, ta’lim yoki ish sababli oilasidan ajralgan shaxslar uchun raqamli muloqot ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni davom ettirish vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, ayrim yoshlar uchun onlayn muhit o‘z fikrini erkin ifodalash, ijtimoiy qo‘rquvlarni yengib o‘tish va o‘zlariga mos hamjamiyatni topish imkonini yaratadi.

Biroq raqamli muloqotning ijtimoiy foydasi uning real hayotdagi munosabatlarni to‘ldirishi yoki ularning o‘rnini egallashiga qarab farqlanadi. Onlayn aloqalar mavjud ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashi, yolg‘izlik hissini kamaytirishi va yordam olish kanallarini ko‘paytirishi mumkin. Ayni paytda, faqat raqamli muloqotga tayanish yuzma-yuz munosabatlardagi hissiy ifodalarni anglash, nizolarni bevosita hal qilish va murakkab ijtimoiy vaziyatlarda o‘zaro hamdardlik ko‘rsatish tajribasini cheklashi ehtimoliga ega. Demak, ijtimoiylashuvning barqarorligi onlayn va oflayn munosabatlar o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash bilan bog‘liq.

Raqamli makonning yana bir ijobiy xususiyati yoshlarning o‘zini namoyon etish va ijtimoiy identikligini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirishidir. Shaxsiy bloglar, ijodiy platformalar, raqamli portfoliolar va onlayn hamjamiyatlar orqali yoshlar o‘z qarashlari, qiziqishlari, iste’dodi va kasbiy salohiyatini namoyon etishi mumkin. Bu jarayon shaxsning o‘z imkoniyatlarini anglashi, ijtimoiy e’tirof olishi va o‘ziga yaqin bo‘lgan guruhlar bilan munosabat o‘rnatishiga yordam beradi. Masalan, adabiyot, dasturlash, musiqa, dizayn yoki ekologik tashabbuslarga qiziquvchi yoshlar raqamli platformalar orqali o‘z ishlarini taqdim etib, fikr-mulohaza olishi va hamkorlar topishi mumkin. Bunday tajriba shaxsiy tashabbuskorlikni rag‘batlantirib, yoshlarni ijtimoiy hayotning faol ishtirokchilariga aylantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini namoyon etish jarayoni tashqi baholashga bog‘liq bo‘lib qolishi mumkin. Agar yosh o‘zining ijtimoiy qiymatini obunachilar soni, yoqtirish belgilari yoki kontentning ommalashuvi orqali baholasa, shaxsiy identiklik ichki qadriyatlardan ko‘ra tashqi rag‘batlarga ko‘proq tayana boshlaydi. Bu esa o‘zini boshqalar bilan doimiy taqqoslash, tanqiddan qo‘rqish va ijtimoiy ma’qullanishga ortiqcha ehtiyoj tug‘dirishi mumkin. Shuning uchun raqamli makonda o‘zini namoyon etishning ijobiy samarasi yoshlarning shaxsiy mustaqilligi, tanqidiy fikrlashi va virtual baholarni mutlaq mezon sifatida qabul qilmasligi bilan bog‘liq.

Raqamli texnologiyalar yoshlarning fuqarolik faolligi va ijtimoiy tashabbuskorligini rivojlantirish uchun ham muayyan imkoniyatlar yaratadi. Ijtimoiy muammolar haqida axborot tarqatish, xayriya tashabbuslarini tashkil etish, ekologik aksiyalarni muvofiqlashtirish, ta’limiy loyihalarni ommalashtirish va jamoatchilik muhokamalarida qatnashish raqamli platformalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday ishtirok yoshlarda ijtimoiy mas’uliyat, jamoaviy manfaatni anglash va o‘z fikrini omma oldida asoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu ma’noda, raqamli makon yoshlarning ijtimoiylashuvini passiv moslashuv jarayonidan faol ijtimoiy ishtirok shakliga o‘tkazish imkoniyatiga ega.

Biroq raqamli faollikning ko‘lami uning haqiqiy ijtimoiy natijalari bilan har doim ham mos kelmaydi. Muayyan muammo haqida xabarni tarqatish yoki virtual qo‘llab-quvvatlash bildirish amaliyotda bevosita ishtirok etish, mas’uliyatni zimmaga olish va uzoq muddatli yechim ishlab chiqish bilan teng emas. Ayrim hollarda onlayn faollik shaxsda o‘zini jamiyat oldidagi burchini bajargandek his qilishni keltirib chiqarib, amaliy ishtirokni cheklashi mumkin. Shu sababli raqamli fuqarolik faoliyatining samaradorligi axborot tarqatish bilan bir qatorda, real ijtimoiy tashabbuslar, jamoatchilik bilan hamkorlik va amaliy natijalarga bog‘liq holda baholanishi lozim.

Raqamli makon yoshlarning madaniy dunyoqarashini kengaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Internet orqali turli xalqlarning tarixi, tili, san’ati, urf-odatlari va ijtimoiy tajribasi bilan tanishish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu jarayon madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, boshqa ijtimoiy guruhlarga nisbatan tushunish va bag‘rikenglikni shakllantirishga ko‘maklashishi mumkin. Shuningdek, milliy madaniy merosni raqamlashtirish, mahalliy tillardagi ta’limiy kontentni tarqatish va milliy qadriyatlarni zamonaviy formatlarda taqdim etish imkoniyatlari ham kengayadi. Demak, raqamli makon global madaniy ta’sirlarni qabul qilish vositasi bo‘lishi bilan birga, milliy va mahalliy madaniy resurslarni saqlash hamda ommalashtirish maydoni vazifasini ham bajarishi mumkin.

Mazkur jarayonning murakkabligi shundaki, madaniy axborotning kengayishi madaniy birxillashuv yoki milliy qadriyatlarning avtomatik ravishda zaiflashuvini anglatmaydi. Natija yoshlarning axborotni qanday qabul qilishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘zaro qanday uyg‘unlashtirishi hamda madaniy mazmunni tanqidiy baholash qobiliyatiga bog‘liq. Raqamli makonda madaniy mahsulotlarning ommalashuvi ba’zan soddalashtirilgan stereotiplar, iste’molchilik modellari yoki muayyan turmush tarzini yagona maqbul namuna sifatida ko‘rsatish bilan birga kechishi mumkin. Shuning uchun madaniy ijtimoiylashuvda raqamli imkoniyatlardan foydalanish yoshlarda tarixiy xotira, madaniy o‘zlik va mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlash bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Raqamli makonning ijobiy imkoniyatlari bilan bir qatorda, uning yoshlar ijtimoiylashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan jihatlari ham mavjud. Shulardan biri raqamli texnologiyalardan nazoratsiz va maqsadsiz foydalanish natijasida yuzaga keladigan xulq-atvor muammolaridir. Internetda uzoq vaqt o‘tkazishning o‘zi har doim ham qaramlik yoki ijtimoiy muammoni anglatmaydi, chunki foydalanish vaqti ta’lim, ish, ijod va muloqot maqsadlariga qarab farqlanadi. Biroq onlayn faoliyatni nazorat qilish qiyinlashsa, uyqu, ta’lim, jismoniy faollik, oilaviy munosabatlar va kundalik majburiyatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatsa, muammoli foydalanish ehtimoli ortadi. Bunday vaziyatda raqamli muhit shaxsning ijtimoiy vazifalarini bajarishini qo‘llab-quvvatlash o‘rniga, ulardan chalg‘ituvchi omilga aylanishi mumkin.

Ayrim raqamli platformalarning foydalanuvchini uzoqroq ushlab turishga mo‘ljallangan tavsiya mexanizmlari va doimiy bildirishnomalari diqqatni tez-tez bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Bu holat o‘quv vazifalariga uzoq vaqt diqqat qaratish, murakkab ma’lumotni chuqur tahlil qilish va mustaqil fikr yuritish jarayonlarini qiyinlashtirishi ehtimolini oshiradi. Agar yoshlar har bir bo‘sh vaqt oralig‘ini raqamli kontent bilan to‘ldirishga odatlansa, zerikishga bardosh berish, mustaqil mulohaza qilish va bevosita ijtimoiy tajribaga vaqt ajratish imkoniyatlari qisqarishi mumkin. Biroq bu oqibatlarni barcha yoshlarga yoki raqamli vositalarning barcha turlariga umumlashtirish to‘g‘ri emas; ulardan kelib chiqadigan natijalar foydalanish xususiyatlari va individual farqlar bilan bog‘liq.

Yoshlar ijtimoiylashuvidagi yana bir jiddiy muammo kiberbulling, ya’ni raqamli vositalar orqali tahqirlash, qo‘rqitish, kamsitish, haqoratlash yoki shaxsni ijtimoiy jihatdan chetlatish holatlaridir. An’anaviy tazyiqdan farqli ravishda, kiberbulling internetdagi kontentning tez tarqalishi, keng auditoriyaga yetib borishi va jabrlanuvchining raqamli qurilmalar orqali doimiy ravishda tazyiqqa duch kelishi bilan tavsiflanishi mumkin. Tahqirlovchi materiallar uzoq vaqt saqlanib qolishi va qayta tarqatilishi ehtimoli jabrlanuvchining xavfsizlik hissiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada yoshlarda o‘zini past baholash, ijtimoiy munosabatlardan qochish, ta’lim faoliyatida qiyinchiliklar va ruhiy zo‘riqish kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Bunday muammolarni faqat foydalanuvchining shaxsiy zaifligi bilan izohlash yetarli emas, chunki ular guruhdagi munosabatlar, raqamli platforma mexanizmlari va atrofdagilarning xatti-harakatlari bilan ham bog‘liq.

Kiberbullingning ijtimoiylashuvga ta’sirini kamaytirish uchun jabrlanuvchining muammoni mustaqil hal qilishiga ortiqcha mas’uliyat yuklamaslik lozim. Ota-ona, pedagog, ta’lim muassasasi va raqamli platforma o‘rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarga tahqirlovchi kontentni qayd etish, foydalanuvchini bloklash, shikoyat yuborish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish

va ishonchli kattalardan yordam so‘rash usullarini o‘rgatish kerak. Shu bilan birga, tazyiqni amalga oshiruvchilarning xatti-harakatini oqlamaslik, guvoh bo‘lganlarning mas’uliyatini oshirish va ta’lim muhitida o‘zaro hurmatga asoslangan meyorlarni shakllantirish zarur. Bu choralar raqamli makonda xavfsiz ijtimoiy ishtirokni ta’minlashning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Raqamli makonning salbiy oqibatlari qatorida axborot ifloslanishi, dezinformatsiya va manipulyativ kontent ta’siri ham alohida o‘rin tutadi. Internetda axborot yaratish va tarqatish imkoniyatlarining kengayishi foydali bilimlar bilan bir qatorda, tekshirilmagan xabarlar, soxta ma’lumotlar, soxtalashtirilgan tasvirlar va hissiy ta’sirga qaratilgan materiallarning ham tez tarqalishiga sharoit yaratadi. Axborotni tekshirish ko‘nikmalari yetarlicha shakllanmagan yoshlar bunday kontentni ishonchli manba sifatida qabul qilishi yoki uni boshqalarga qayta tarqatishi mumkin. Bu esa voqelikni noto‘g‘ri talqin qilish, ijtimoiy guruhlar haqida stereotiplarni o‘zlashtirish va asossiz xulosalar chiqarish xavfini oshiradi.

Axborot manbalariga tanqidiy yondashishning yetishmasligi yoshlarning ijtimoiy qarashlari va qarorlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, bir tomonlama yoki ataylab buzib ko‘rsatilgan axborot muayyan ijtimoiy guruhga nisbatan ishonchsizlikni kuchaytirishi, ijtimoiy qutblashuvni rag‘batlantirishi yoki murakkab masalalarning soddalashtirilgan talqinini ommalashtirishi mumkin. Tavsiya algoritmlari foydalanuvchining avvalgi qiziqishlariga mos kontentni ko‘proq namoyish etganda, ayrim vaziyatlarda qarama-qarshi nuqtai nazarlar bilan tanishish imkoniyati qisqarishi ehtimoli ham mavjud. Bu holatni har bir platforma yoki har bir foydalanuvchiga xos qonuniyat sifatida talqin qilish mumkin emas, biroq axborot muhitining tuzilishi tanqidiy fikrlash va manbalarni qiyosiy baholash zaruratini kuchaytiradi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi ideallashtirilgan hayot obrazlari yoshlarning o‘zini baholashi va ijtimoiy taqqoslash jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Foydalanuvchilar ko‘pincha o‘z hayotining oddiy yoki murakkab jihatlarini emas, balki eng muvaffaqiyatli, chiroyli va e’tiborga loyiq deb hisoblagan lahzalarini namoyish etadi. Natijada kuzatuvchilarda boshqalarning hayoti doimiy ravishda muvaffaqiyatli, farovon yoki muammosiz kechayotgandek tasavvur paydo bo‘lishi mumkin. Agar yosh ushbu tasvirlarni hayotning to‘liq va xolis ifodasi sifatida qabul qilsa, o‘z imkoniyatlarini kam baholash, tashqi ko‘rinishidan norozilik, maqomga intilish yoki yetarli emaslik hissi kuchayishi ehtimoli mavjud. Biroq ijtimoiy taqqoslash har doim ham salbiy natija bermaydi: ayrim hollarda u o‘rganish, maqsad qo‘yish va ijobiy namunadan ilhom olishga ham xizmat qiladi. Muhim jihat taqqoslashning mazmuni, intensivligi va yoshning uni qanday talqin qilishidadir.

Raqamli makondagi shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik masalalari ham yoshlarning ijtimoiylashuvi bilan bevosita bog‘liq. Yoshlar o‘zlarining shaxsiy ma’lumotlari, joylashuvi, tasvirlari va kundalik faoliyati haqidagi axborotni turli platformalarda joylashtirish orqali ularning kelgusida qanday ishlatilishi ustidan nazoratni yo‘qotishi mumkin. Shaxsiy ma’lumotlarning ruxsatsiz tarqatilishi, firibgarlik, soxta akkauntlar, shaxs nomidan ma’lumot tarqatish va raqamli izning uzoq saqlanishi ijtimoiy xavfsizlikka tahdid tug‘diradi. Ayniqsa, raqamli muhitdagi xatti-harakatlarning kelgusi ta’limiy, kasbiy yoki ijtimoiy munosabatlarga ta’sir qilishi mumkinligi yoshlarda raqamli mas’uliyatni shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu sababli maxfiylik sozlamalarini boshqarish, shaxsiy ma’lumotlarni ehtiyotkorlik bilan oshkor etish va raqamli kontentning uzoq muddatli oqibatlarini anglash ijtimoiy kompetensiyaning muhim qismi hisoblanadi.

Raqamli makonning salbiy ta’sirlarini tahlil qilishda raqamli tengsizlik muammosini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Raqamli tengsizlik faqat internetga ulanish imkoniyatidagi farqlar bilan cheklanmaydi; u qurilmalar sifati, aloqa tezligi, axborot resurslarining tili, raqamli ko‘nikmalar, ta’limiy qo‘llab-quvvatlash va texnologiyalardan samarali foydalanish qobiliyatidagi tafovutlarni ham qamrab oladi. Ayrim yoshlar zamonaviy qurilmalar, sifatli ta’lim platformalari va kasbiy tarmoqlardan keng foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lsa, boshqalarda bunday resurslar cheklangan bo‘lishi mumkin. Natijada raqamli texnologiyalar bir tomondan ijtimoiy mobillikni oshirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qayta ishlab chiqarish yoki kuchaytirish xavfini ham yuzaga keltiradi.

O‘zbekiston sharoitida yoshlarning raqamli ijtimoiylashuvini o‘rganishda milliy madaniy muhit, oilaviy munosabatlar, ta’lim tizimi, mahalla instituti, til omillari va hududlar o‘rtasidagi raqamli imkoniyatlar farqini hisobga olish muhimdir. Raqamli texnologiyalar yoshlarga o‘zbek tilidagi ta’limiy resurslardan foydalanish, milliy madaniyat va tarixni o‘rganish, kasbiy bilimlarni egallash hamda keng ijtimoiy aloqalar o‘rnatish imkonini beradi. Shu bilan birga, global raqamli kontentning katta qismi boshqa tillarda taqdim etilishi, ayrim resurslardan foydalanish uchun maxsus ko‘nikmalar talab qilinishi va ishonchli axborotni tekshirish qobiliyatidagi farqlar turli ijtimoiy guruhlar uchun imkoniyatlar tengligini cheklashi mumkin. Shu bois raqamli ijtimoiylashuv siyosati faqat internet qamrovini kengaytirish bilan cheklanmasdan, mazmunli raqamli ishtirok uchun zarur bo‘lgan ta’limiy va madaniy shart-sharoitlarni ham rivojlantirishi lozim.

Oila yoshlarning raqamli ijtimoiylashuvida muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. Oilada raqamli texnologiyalardan foydalanishga oid qoidalar, o‘zaro ishonch, muloqot madaniyati va shaxsiy mas’uliyatning shakllanishi

yoshlarning virtual muhitdagi xatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Texnologiyalardan foydalanishni faqat taqiqlashga asoslangan yondashuv yoshlarda yashirin faoliyat yuritishga moyillikni kuchaytirishi mumkin, ayni paytda mutlaq nazoratsizlik ham xavfsizlik muammolarini yuzaga keltiradi. Shuning uchun oilaviy yondashuv ishonchli muloqot, yoshga mos chegaralar, xavflarni birgalikda muhokama qilish va raqamli faoliyatning ta’lim, dam olish hamda real ijtimoiy munosabatlar bilan muvozanatini ta’minlashga asoslanishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim muassasalari raqamli ijtimoiylashuvning ijobiy imkoniyatlarini kuchaytirish va salbiy oqibatlarini kamaytirishda muhim vazifani bajaradi. Maktab, kollej, texnikum va oliy ta’lim muassasalarida raqamli savodxonlikni faqat dasturlardan foydalanish yoki texnik operatsiyalarni bajarish qobiliyati sifatida tushunmaslik lozim. U axborot manbalarini baholash, mualliflik huquqiga rioya qilish, shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash, onlayn muloqot etikasiga amal qilish, kiberbullingning oldini olish va raqamli kontentni mas’uliyat bilan yaratish kabi ko‘nikmalarni ham qamrab olishi kerak. Bunday yondashuv yoshlarni texnologiyalarning passiv iste’molchisi emas, balki axborotni ongli tanlaydigan, uni tanqidiy baholaydigan va ijtimoiy oqibatlarini anglaydigan subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Yoshlarning raqamli ijtimoiylashuvida davlat, fuqarolik jamiyati institutlari va raqamli platformalarning hamkorligi ham muhim ahamiyatga ega. Davlat darajasida internet infratuzilmasini rivojlantirish, raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va bolalar hamda yoshlarning internetdagi xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarur. Fuqarolik jamiyati tashkilotlari va yoshlar birlashmalari raqamli savodxonlik bo‘yicha ma’rifiy dasturlar, axborot kampaniyalari va o‘zaro yordam tarmoqlarini tashkil etishi mumkin. Platformalar esa foydalanuvchilarga xavfsizlik sozlamalarini tushunarli shaklda taqdim etish, shikoyatlarni samarali ko‘rib chiqish, zararli kontentga qarshi choralar ko‘rish va yoshlarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha mas’uliyatli yondashuvni rivojlantirishi lozim.

Raqamli ijtimoiylashuvni samarali tashkil etishda raqamli savodxonlik, media savodxonlik va axborot madaniyati tushunchalarini o‘zaro farqlagan holda, ularning uyg‘unligini ta’minlash kerak. Raqamli savodxonlik texnologiyalar va raqamli xizmatlardan foydalanish qobiliyatini, media savodxonlik axborot mazmunini tahlil qilish, manba va maqsadni baholash hamda media xabarlarning ta’sir mexanizmlarini anglashni, axborot madaniyati esa axborotni izlash, saqlash, qayta ishlash, tarqatish va undan foydalanishdagi mas’uliyatli munosabatni qamrab oladi. Ushbu kompetensiyalar birgalikda rivojlantirilganda yoshlar raqamli makonda

uchraydigan axborot xavflarini yaxshiroq anglaydi, mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi va ijtimoiy munosabatlarda mas’uliyatli ishtirok etadi.

Ilmiy nuqtai nazardan, raqamli makonning ijtimoiylashuvga ta’sirini baholashda bir nechta omillarni birgalikda hisobga olish talab etiladi. Birinchidan, yoshning yoshi va rivojlanish bosqichi axborotni qabul qilish hamda ijtimoiy ta’sirlarga munosabat bildirish xususiyatlarini belgilaydi. Ikkinchidan, oilaviy muhit va tengdoshlar bilan munosabatlar raqamli tajribaning qanday talqin qilinishiga ta’sir ko‘rsatadi. Uchinchidan, raqamli platformaning funksional xususiyatlari, tavsiya mexanizmlari va foydalanuvchilar o‘rtasidagi munosabatlar muayyan xulq-atvorni rag‘batlantirishi yoki cheklashi mumkin. To‘rtinchidan, raqamli faoliyatning mazmuni va maqsadi uning ijtimoiy natijalarini belgilaydi. Shu bois internetda o‘tkazilgan vaqtni yagona baholash mezoni sifatida qo‘llash yetarli emas; raqamli ishtirokning mazmuni, sifati, oqibatlari va shaxs hayotining boshqa sohalari bilan o‘zaro munosabatini ham o‘rganish zarur.

Mazkur tahlildan kelib chiqib, yoshlarning raqamli ijtimoiylashuvini takomillashtirish uchun ta’lim muassasalarida amaliy media savodxonlik mashg‘ulotlarini tizimli tashkil etish, ota-onalarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, kiberbulling holatlariga munosabat bildirish mexanizmlarini aniq belgilash, mahalliy tillardagi sifatli ta’limiy kontentni ko‘paytirish va raqamli imkoniyatlardan foydalanishdagi tengsizlikni kamaytirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, yoshlarning raqamli faoliyatini faqat nazorat qilishga emas, balki ularda o‘zini o‘zi boshqarish, vaqtni rejalashtirish, axborotni tanqidiy baholash va xavfsiz qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga ustuvor ahamiyat berish lozim. Bu yondashuv raqamli makonni cheklash vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi muhit sifatida boshqarish imkonini beradi.

Umuman olganda, raqamli makon yoshlarning ijtimoiylashuvida qarama-qarshi xususiyatlarga ega bo‘lgan ko‘p qirrali ijtimoiy omil hisoblanadi. U bilim olish, ijtimoiy aloqalarni kengaytirish, shaxsiy salohiyatni namoyon etish, madaniyatlararo muloqot va fuqarolik faolligini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, raqamli muhitdagi nazoratsiz foydalanish, kiberbulling, dezinformatsiya, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligiga doir muammolar va ijtimoiy taqqoslash kabi omillar yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va o‘zini anglash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi nisbat raqamli texnologiyalarning o‘zi bilangina emas, balki yoshlarning kompetensiyalari, ijtimoiy muhitning sifati va jamiyat tomonidan yaratilgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari bilan belgilanadi.

Yoshlarning ijtimoiylashuvida raqamli makonning o‘rnini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar zamonaviy ijtimoiy munosabatlarning muhim tarkibiy qismiga aylangan bo‘lib, yoshlarning bilim olishi, muloqot qilishi, o‘zini namoyon etishi va ijtimoiy hayotda ishtirok etish shakllarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Raqamli muhit ijtimoiy tajriba manbalarini ko‘paytirish, geografik chegaralarni nisbatan qisqartirish, ta’limiy resurslardan foydalanishni kengaytirish va umumiy qiziqishlarga ega hamjamiyatlar bilan aloqa o‘rnatish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, uning ta’siri har doim ham bir xil emas: muayyan sharoitlarda raqamli ishtirok shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirsa, boshqa holatlarda ijtimoiy izolyatsiya, axborotga tanqidiy yondashishning zaiflashuvi yoki virtual baholarga ortiqcha bog‘liqlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Tahlil natijasida raqamli makonning yoshlar ijtimoiylashuviga ta’sirini tushuntirishda texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda, ijtimoiy, madaniy, psixologik va institutsional omillarni ham hisobga olish zarurligi asoslanadi. Raqamli makondagi ijobiy natijalarni ta’minlash uchun yoshlarda tanqidiy fikrlash, raqamli va media savodxonlik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, muloqot etikasi va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish muhimdir. Shuningdek, oila, ta’lim muassasalari, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va raqamli platformalar o‘rtasidagi hamkorlik yoshlarning internetdagi huquqlari va xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy-amaliy jihatdan raqamli ijtimoiylashuvni cheklash yoki nazoratsiz qoldirish o‘rtasidagi keskin qarama-qarshilikdan voz kechish, uning o‘rniga mas’uliyatli ishtirok, xavfsiz foydalanish va real hamda virtual munosabatlar muvozanatiga asoslangan yondashuvni rivojlantirish lozim. Raqamli makon yoshlarning ijtimoiylashuvida samarali vositaga aylanishi uchun texnologiyalardan foydalanish maqsadi aniq bo‘lishi, ishonchli axborot manbalariga ustuvorlik berilishi, real ijtimoiy munosabatlar qo‘llab-quvvatlanishi va barcha yoshlar uchun raqamli imkoniyatlardan foydalanishda nisbatan teng sharoitlar yaratilishi kerak. Shunday yondashuv asosida raqamli makonning ijobiy salohiyatini kuchaytirish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish, yoshlarni mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas’uliyatli va raqamli muhitda ongli ishtirok etadigan shaxslar sifatida shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mead, G. H. *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist.* Chicago: University of Chicago Press, 1934.

2. Bandura, A. *Social Learning Theory.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.

3. Giddens, A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.* Stanford: Stanford University Press, 1991.

4. Castells, M. *The Rise of the Network Society.* 2nd ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.

5. Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., Ólafsson, K. *Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children.* London: EU Kids Online, 2011.

6. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education — A Tool on Whose Terms?* Paris: UNESCO, 2023.

7. UNICEF. *The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World.* New York: UNICEF, 2017.

8. World Health Organization. *Public Health Implications of Excessive Use of the Internet, Computers, Smartphones and Similar Electronic Devices.* Geneva: WHO, 2015.

9. OECD. *How's Life in the Digital Age? Opportunities and Risks of the Digital Transformation for People's Well-being.* Paris: OECD Publishing, 2019.